

IRENE
VALLEJO

Infinitul
într-o trestie

Inventarea cărților în lumea antică

Traducere din limba spaniolă și note de
Silvia-Alexandra Ștefan

EDITORI:
Magdalena Mărculescu
Silviu Dragomir

FONDATOR:
Ion Mărculescu, 1994

DIRECTOR EDITORIAL:
Bogdan-Alexandru Stănescu

REDACTARE:
Cezar Petrilă

DESIGN:
Andrei Gamaș

DIRECTOR PRODUCȚIE:
Cristian Claudiu Coban

DTP:
Daniel Eberhat

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
VALLEJO, IRENE

Infinitul într-o trestie : inventarea cărților în lumea antică / Irene Vallejo ; trad. din lb. spaniolă și note de Silvia-Alexandra Ștefan. - București : Pandora Publishing, 2022

Conține bibliografie

Index

ISBN 978-606-978-333-7

I. Ștefan, Silvia-Alexandra (trad. ; note)

821.134.2

Titlul original: *El infinito en un junco: La invención de los libros en el mundo antiguo*

Autor: Irene Vallejo

Copyright © Irene Vallejo Moreu, 2019

Copyright © Pandora M, 2022
pentru traducerea în limba română

O.P. 16, Ghișeul 1, C.P. 0490, București
Tel.: +4 021 300 60 90 ; Fax: +4 0372 25 20 20
www.pandoram.ro

ISBN: 978-606-978-333-7

Pandora M face parte din Grupul Editorial TREI

„Par desene,
dar înăuntrul literelor sunt voci.
Fiecare pagină este o cutie infinită de voci.“

MIA COUTO,
Trilogia din Mozambic

„Semnele inerte ale unui alfabet
devin senzori pline de viață în minte.
Scrisul și cititul ne transformă organizarea mentală.“

SIRI HUSTVEDT,
Trăiește, gândește, privește

„Îmi place să-mi imaginez cât de perplex ar fi rămas
bunul Homer, oricine ar fi fost el,
să-și vadă epopeile pe rafturile
unei ființe atât de neimaginabile pentru el cum sunt eu,
în mijlocul unui continent despre care nu se știa nimic.“

MARILYNNE ROBINSON,
Când eram mică, îmi plăcea să citesc

„Cititul este întotdeauna o strămutare, un voiaj,
o călătorie de regăsire a sinelui. Cititul,
chiar dacă e în general un act sedentar,
ne readuce la condiția noastră de nomazi.“

ANTONIO BASANTA,
Citește împotriva neantului

„Cartea este, mai ales,
un recipient în care se odihnește timpul.
O capcană minunată cu care inteligența
și sensibilitatea omenească
au învins condiția efemeră, fluidă
a experienței de a trăi
spre neantul uitării.“

EMILIO LLEDÓ,
Cărțile și libertatea

Prolog

Grupuri misterioase de bărbați străbat călare drumurile Greciei. Țăranii îi privesc cu neîncredere de pe câmpuri sau din pragul ușilor. Din experiență știu că doar cei periculoși călătoresc: soldați, mercenari și traficanți de sclavi. Se încruntă și bombăne până-i văd dispărând la orizont. Nu le plac străinii înarmați.

Călăreții galopează fără să-i bage-n seamă pe țărani. Luni de zile au escaladat munți, s-au strecurat prin defileuri, au traversat văi și râuri, au navigat de la o insulă la alta. Mușchii și rezistența lor au devenit de fier de când și-au asumat această misiune ciudată. Ca să-și îndeplinească sarcina trebuie să se aventureze prin zonele pline de violență ale unei lumi care se află aproape mereu în război. Sunt vânători porniți în căutarea unor prăzi ceva mai speciale — tăcute, inteligente, care nu lasă nicio urmă.

Dacă acești emisari ce stârnesc neliniște s-ar așeza în taverna vreunui port să bea vin, să mănânce caracatiță friptă, să vorbească și să se îmbete cu necunoscuți (ceea ce, din prudență, nu fac niciodată), ar putea înșira povești nemai-pomenite din călătoriile lor. Au pătruns în zone pustiite de ciumă. Au traversat regiuni pârjolite de incendii, au văzut cenușa fumegândă a distrugerii și brutalitatea rebelilor și mercenarilor aflați pe picior de război. Cum încă nu există hărți ale acestor ținuturi întinse, s-au pierdut și au rătăcit zile întregi în bătaia soarelui ori prin stihiiile furtunilor. Au fost nevoiți să bea apă stătută, care le-a provocat pântecării înfiorătoare. Ori de câte ori plouă, căruțele și măgărițele

se împotmolesc în bălțile mocirloase; cu strigăte și înjurături, au tras de ele până au căzut în genunchi și-au sărutat glodul. Când noaptea îi găsește departe de orice adăpost, numai pelerina îi mai apără de scorpioni. Au cunoscut tortura înnebunitoare a puricilor și frica nesfârșită de tâlharii care infestază drumurile. Adeseori, călărind prin pustietăți nemărginite, le îngheață sângele în vine la gândul că un grup de bandiți, fără să scoată un sunet, ascunși după vreun cot al drumului, abia așteaptă să se arunce asupra lor și să-i ucidă cu sânge-rece, să-i tâlhărească, abandonându-le apoi, prin tufișuri, cadavrele calde încă.

E normal să le fie frică. Regele Egiptului le-a încredințat sume mari de bani ca să-i îndeplinească ordinele pe celălalt țărm al mării. Pe atunci, la doar câteva decenii după moartea lui Alexandru, era foarte riscant să călătorești având asupra ta o mare avere, aproape o sinucidere. Și chiar dacă pumnalele tâlharilor, bolile contagioase și naufragiile amenințau să zădărnicească o misiune atât de costisitoare, faraonul insistă să-și trimită agenții din țara Nilului, să treacă granițe și să străbată distanțe mari, în orice direcție. Își dorește cu ardoare, cu nerăbdare și cu o dureroasă sete să aibă acea pradă pe care vânătorii lui secreți o adulmecă pentru el, înfruntând pericole neștiute.

Țăranii, care se ivesc la poartă să privească pe furiș, mercenarii și bandiții ar fi făcut ochii cât cepele și ar fi rămas cu gura căscată dacă ar fi știut ce urmăreau călăreții străini.

Cărți, căutau cărți.

Era secretul cel mai bine păzit de la curtea egipteană. Domnul celor două Regate, unul dintre cei mai puternici oameni din vremea aceea, ar fi plătit cu viața (a altora, se înțelege; așa-i mereu cu regii) ca să adune toate cărțile din

lume pentru Marea sa Bibliotecă din Alexandria. Voia să-și împlinească visul de a avea o bibliotecă absolută și perfectă, în care să se regăsească operele tuturor autorilor de la începutul timpului.

Întotdeauna mi-e frică să scriu primele rânduri, să trec pragul unei noi cărți. După ce am vizitat toate bibliotecile, după ce caietele mele dau pe dinafară de notițe înflăcărate, după ce nu-mi mai pot găsi niciun motiv rezonabil, nici măcar unul nebunesc, ca să mai aștept, mai amân câteva zile, timp în care îmi dau seama ce înseamnă să fii laș. Pur și simplu nu mă simt în stare. Totul ar trebui să fie acolo — tonul, simțul umorului, poezia, ritmul, promisiunile. Capitolele încă nescrise ar trebui deja să se cam ghi-cească singure, luptând să se nască, în pepiniera cuvintelor alese pentru început. Dar cum se face? În clipa asta sunt plină de îndoieli. Cu fiecare carte mă întorc de unde am plecat, la inima tremurândă a tuturor începuturilor. A scrie înseamnă a încerca să descoperim ce am scrie dacă ar fi să scriem, așa spune Marguerite Duras, trecând de la infinitiv la conjunctiv și apoi la condițional prezent și condițional perfect, ca și cum ar simți pământul alunecându-i sub picioare.

În fond, nu e foarte diferit de toate lucrurile pe care începem să le facem înainte să știm cum se fac: să vorbești o limbă străină, să conduci, să fii mamă. Să trăiești.

După întreaga agonie a îndoielilor, după ce am epuizat toate amânările și am înlăturat toate piedicile, într-o seară călduroasă de iulie mă înfrunt cu singurătatea paginii albe. Am hotărât să încep textul cu imaginea unor vânători enigmatici ce-și pândesc prada. Mă identific cu ei, îmi place

răbdarea, stoicismul lor, timpul pe care-l pierd, lentoarea și adrenalina căutării. Ani la rând am lucrat în cercetare, consultând surse, documentându-mă și încercând să cunosc materialul istoric. Dar, la momentul adevărului, istoria adevărată și documentată pe care o descopăr mi se pare atât de uimitoare, încât îmi invadează visele și capătă, fără să-mi propun așa ceva, forma unei povestiri. Simt tentația de a intra în pielea căutătorilor de cărți aflați pe drumurile unei Europe străvechi, violente și confuze. Ce-ar fi să încep povestind călătoria lor? Ar merge, poate, dar cum să țin deoparte scheletul informațional de mușchii și sângele imaginației?

Cred că punctul de plecare este la fel de fantastic precum călătoria în căutarea Minelor Regelui Solomon sau a Arcei pierdute, însă documentele ne arată că a existat cu adevărat în mințile megalomane ale faraonilor egipteni. Poate că pe atunci, în secolul al III-lea î.Hr., a fost prima și ultima oară când și-au putut vedea realizat visul de a aduna la un loc toate cărțile lumii, absolut toate, într-o bibliotecă universală. Azi pare intrigă unei fascinante povești abstracte scrise de Borges — sau, cine știe, poate chiar marea lui fantezie erotică.

În epoca marelui proiect alexandrin nu exista nimic asemănător cu schimburile comerciale de cărți dintre diferitele nații. Cărțile puteau fi cumpărate în orașele cu o viață culturală intensă, dar nu și în tânăra Alexandrie. Textele spun că regii au abuzat de marile avantaje ale puterii lor absolute pentru a-și îmbogăți colecțiile. Ceea ce nu puteau cumpăra confiscau. Dacă era nevoie să capete ori să pustiască culturi întregi ca să obțină cartea mult dorită, ar fi dat ordin să se facă toate acestea, spunând

că splendoarea țării lor era mai importantă decât niște scrupule minore.

Escrocheria, bineînțeles, făcea parte din repertoriul lucrurilor pe care erau dispuși să le facă pentru a-și atinge scopul. Ptolemeu al III-lea tânjea după versiunile oficiale ale operelor lui Eschil, Sofocle și Euripide, păstrate în arhivele din Atena încă din vremea reprezentațiilor lor în cadrul festivalurilor de teatru. Trimișii faraonului au cerut cu împrumut valoroasele suluri, în vederea copierii lor de către minuțioșii copiști pe care-i aveau la dispoziție. Autoritățile ateniene le-au cerut o garanție exorbitantă, de cincisprezece taleri de argint, echivalentul, astăzi, a milioane de dolari. Egiptenii au plătit suma, le-au mulțumit cu reverențe pompoase, au jurat solemn că vor înapoia cărțile împrumutate înainte să treacă — să zicem — douăsprezece luni, s-au jurat să se abată asupra lor diverse blesteme groaznice dacă nu aveau să returneze cărțile în stare perfectă, după care, evident, și le-au însușit, renunțând la bani. Conducătorii Atenei au fost nevoiți să înghită fărădelegea. Mândra capitală din vremea lui Pericle se transformase, dintr-un regat, într-un oraș de provincie incapabil să rivalizeze cu puterea Egiptului, care domina comerțul cu cereale, petrolul din vremea aceea.

Alexandria era principalul port al țării și noul său centru vital. De când lumea, o putere economică atât de mare putea să meargă oricât de departe își dorea, fără a-și face probleme. Toate corăbiile care acostau în capitala Bibliotecii, indiferent de unde ar fi venit, erau supuse imediat unor percheziții. Vameșii luau orice înscris pe care-l găseau la bord, făceau copii pe papirusuri noi, returnau copiile și păstrau originalele. Cărțile confiscate în felul acesta

ajungeau pe rafturile Bibliotecii, însoțite de o scurtă notă care preciza proveniența („fonduri din corăbii“).

Când ești în vârful muntelui, nicio favoare nu-ți este refuzată. Se spune că Ptolemeu al II-lea a trimis mesageri suveranilor și guvernatorilor din fiecare țară de pe suprafața pământului. Printr-o scrisoare sigilată le cerea să aibă amabilitatea de a-i trimite pentru colecția lui cam tot ce se putea: operele poeților și prozatorilor din regatul lor, ale oratorilor și filosofilor, ale doctorilor și prezicătorilor, istoricilor și ale tuturor celorlalți.

În plus — iar asta fost poarta mea de intrare în poveste —, regii și-au trimis pe amenințătoarele drumuri și mări ale lumii cunoscute agenți plini de bani având misiunea de a cumpăra cât mai multe cărți, precum și de a căuta, acolo unde existau, cele mai vechi copii. Acest apetit pentru cărți și sumele mari pe care ajungeau să le plătească pentru achiziționarea lor au atras mulți escroci și falsificatori. Aceștia ofereau suluri cu texte prețioase false, cunoșteau procedee de învechire a foii de papirus, amestecau mai multe opere într-una singură pentru a o face să pară mai mare decât era și inventau tot soiul de manipulări abile. Un înțelept cu simțul umorului s-a distrat scriind texte bine măsluite, adevărate falsuri create pentru a tenta lăcomia Ptolemeilor. Titlurile erau amuzante; s-ar putea comercializa și astăzi cu multă ușurință — de exemplu: *Ce nu a spus Tucidide*. Să-l înlocuim pe Tucidide cu Joyce sau Kafka, și ne putem imagina speranțele pe care le-ar provoca falsificatorul când ar apărea la Bibliotecă purtând la subraț memoriile inventate și secretele de nedezvăluit ale scriitorului.

În ciuda prudentelor suspiciuni de fraudă, cumpărătorilor de la Bibliotecă le era teamă să nu le scape vreo

carte care ar fi putut fi valoroasă, riscând astfel să-l înfurie pe faraon. În mod regulat, faraonul trecea în revistă sulițele din colecția lui cu aceeași mândrie cu care-și trecea în revistă trupele militare. Îl întreba pe Demetrios din Falera, responsabilul cu ordinea din Bibliotecă, câte cărți aveau până în momentul respectiv. Iar Demetrios îi oferea cifrele la zi: „Sunt deja mai bine de două sute de mii, o, Rege; și mă străduiesc să ajungem cât mai curând la cinci sute de mii“. Foamea de cărți dezlănțuită în Alexandria începea să se transforme într-un acces de pasiune nebunească.

M-am născut într-o țară și într-o epocă în care cărțile sunt obiecte ușor de obținut. La mine în casă sunt peste tot. În perioadele de muncă intensă, când iau zeci de cărți cu împrumut de la diferitele biblioteci care-mi suportă incursiunile, am obiceiul să le las teancuri pe scaune și chiar pe podea. Le las și deschise cu fața în jos, ca niște acoperișuri în două ape aflate în căutarea unor case pe care să le acopere. Acum, ca să nu-l las pe fiul meu de doi ani să le strice paginile, le ordonez în teancuri pe spătarul canapelei, iar când mă așez să mă odihnesc le simt în ceafă atingerea colțuroasă. Dacă ar fi să raportez banii pe care i-am dat pe cărți la prețul chiriilor din orașul în care trăiesc, concluzia ar fi că sunt niște chiriași destul de costisitori cărțile pe care le am. Dar eu cred că toate, de la cărțile mari de fotografie până la exemplarele vechi de buzunar lipite cu clei, care se închid întotdeauna de parcă ar fi niște scoici, îmi fac casa mai primitoare.

Istoria eforturilor, călătoriilor și greutateilor prin care au trecut oamenii pentru a vedea umplute rafturile Bibliotecii din Alexandria ne poate părea acum atractivă

prin exotismul ei. Sunt întâmplări stranii, adevărate aventuri, cum au fost și fabuloasele călătorii spre Indii în căutarea mirodeniilor. Aici și acum însă, cărțile sunt atât de obișnuite, atât de lipsite de aura noutății tehnologice, încât sunt mulți cei care propovăduiesc dispariția lor. Din când în când citesc cu mâhnire articole de ziar care prevestesc extincția cărților, înlocuite de dispozitive electronice, care și ele sunt puse în umbră de imensa varietate a posibilităților de distracții alternative. Cei care apar cel mai mult în spațiul public pretind că ne-am afla la un sfârșit de eră, că trecem printr-o adevărată apocalipsă a librăriilor care se închid una după alta și a bibliotecilor părăsite. Par să insinueze că în curând cărțile vor fi expuse în vitrinele muzeelor etnologice, lângă vârfurile de lance preistorice. Cu aceste imagini în minte, îmi plimb privirea peste rafturile mele interminabile pline de cărți și peste rândurile de discuri de vinil, întrebându-mă dacă, într-adevăr, o lume veche atât de dragă mie chiar e pe punctul să dispară.

Suntem siguri de asta?

Cartea a depășit cu succes proba timpului, demonstrând că e un alergător de cursă lungă. De fiecare dată când ne-am trezit din visurile revoluțiilor noastre sau din coșmarurile catastrofelor omenești, cartea era mereu acolo. Așa cum spune și Umberto Eco, aparține aceleiași categorii din care fac parte lingura, ciocanul, roata și foarfeca. Odată inventate, nu se poate face ceva mai bun.

Bineînțeles, tehnologia este năucitoare și are destulă forță să detroneze vechile monarhii. Însă cu toții ducem dorul lucrurilor pe care le-am pierdut — fotografii, arhive, lucrări vechi, amintiri — din cauza vitezei cu care îmbătrânesc și ajung să fie depășite. Mai întâi au fost cântecele de pe

casetele noastre, apoi filmele înregistrate pe VHS. Ne-am chinuit mult să colecționăm lucruri pe care tehnologia se încăpățânează să le scoată din uz. Când a apărut DVD-ul, ne-au spus că în sfârșit am rezolvat pentru totdeauna problemele pe care le aveam cu arhivarea, dar au venit imediat să ne tenteze cu alte discuri noi, cu un format mai mic, care, invariabil, presupuneau să cumpărăm noi dispozitive. În același timp, în mod surprinzător, mai putem citi un manuscris copiat cu grijă și răbdare acum mai bine de zece secole, însă nu mai putem citi o casetă video sau o dischetă de acum numai câțiva ani, dacă nu ne-am păstrat toate computerele noastre succesive și aparatele video, ca într-un muzeu al lucrurilor expirate, în debaraua casei.

Să nu uităm că dintotdeauna cartea a fost aliatul nostru, de multe secole, într-un război care nu figurează în manualele de istorie. Lupta de a ne păstra cele mai valoroase creații: cuvintele, care abia dacă sunt o suflare de vânt; poveștile pe care le inventăm ca să dăm un sens haosului și să-i putem supraviețui; cunoștințele adevărate, false și mereu provizorii pe care le scrijelim pe stânca ignoranței noastre.

De aceea am hotărât să mă adâncesc în această cercetare. La început au fost întrebările, un roi întreg: Când au apărut cărțile? Care este povestea secretă a eforturilor depuse pentru a le multiplica sau pentru a le distruge? Ce s-a pierdut pe drum și ce s-a salvat? De ce unele dintre ele au devenit clasice? Câte au căzut victime colților timpului, ghearelor focului sau veninului apei? Ce cărți au fost arse cu furie și care au fost copiate cu pasiune? Au fost aceleași?

Această poveste e o încercare de a continua aventura căutătorilor de cărți. Mi-ar plăcea să le fiu, chiar dacă e

imposibil, tovarășă de călătorie, la pândă după manuscrise pierdute, istorii necunoscute și voci pe punctul să amuțească. Poate că acei exploratori nu erau decât zbiri în serviciul unor regi posedați de o obsesie megalomană. Poate că nu înțelegeau importanța misiunii lor, care li se părea absurdă, iar în nopțile senine, când stingeau urmele de jăritic din spuza focurilor, bombăneau printre dinți că se săturaseră să-și mai riște viața pentru visul unui nebun. Cu siguranță ar fi preferat să fie trimiși într-o misiune cu mai multe posibilități de afirmare, cum ar fi înăbușirea unei revolte în deșertul din Nubia sau inspectarea încărcăturii corăbiilor de pe Nil. Dar bănuiesc că, aflându-se în căutarea tuturor cărților ca și cum ar fi fost resturile unui tezaur împrăștiat în cele patru zări, puneau, fără să știe, temelia lumii noastre.

I

GRECIA
ÎȘI IMAGINEAZĂ
VIITORUL